

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԵՏՄԱԿԱՆ

* *

Եւ եկաւ զարուն, եւ անցաւ ամառ
բայց եւ շտեմայ մի պայծառ արեւ,
Եւ կարկաշատու վտակը կայտառ
Լոկ արեան շիթեր ցայտեց իմ առջեւ:—

Եւ եկաւ թռչունն իմ հայրենի տան—
Դարձայն ողջոյն առայ նորանից,
Ա՛խ, ողբով եկար, կոռունկ սիրական,
Եւ անջատուեցար ողբով ինձանից:

Թօշնեցան ծաղկունքն իմ անոյշ երկրի,
Սառոյցը կապեց արիւնոտ վտակ,
Իւ պիտի ծաղկէ կուրծքը սարերի,
Արդեօք կը տեսնեմ աղբիւրներն յստակ...

Երանէ՛ մէկ էլ աչքս քանայի,
Եւ դու իմ շէն տո՛ւն, այժմ՝ զերեզման,
Անտաքերիդ ես ընդունէի,
Լսէի օրհներգ քո վերածնութեան:

ՍԱՐՆ Ի ՎԵՐ.

Դէպի վեր, դէպի վեր անվերջ է ուղիս.
Յոգնեցան քաղովներս՝ այս կոտումն անգօր,
Սարսեցաւ եւ վերջին ոյժն էլ ծնկներիս —
Դէպի վեր, սարն ի վեր, քաջասիրտ զինուոր:

* *

Անլի կարծրանան թող այս սեւ ժայռեր,
Անլի թող սպառնայ անդունդն ահաւոր:—
Դեռ շունչ կայ ընդանումն, շարժումն ձեռ-
քեր —

Դէպի վեր, սարն ի վեր, ո՛վ արի զինուոր:

* *

Դեռ հեռու է կատարն անամպ ու յստակ,
Բայց եթէ չը հասնենք այնտեղ մենք այսօր,
Վաղն այնտեղ ենք անշուշտ, մերն է յաղթա-
նակ —

Դէպի վեր, սարն ի վեր, անվեհճեր զինուոր:

Ե. ՅՈՂԱՆՆՈՍԵԱՆ.

ՊԵՐԹԵՆՆԵՐԸ ՊԱՐՍԿԱՍԱՆՈՒՄ

Ե Ի

ՆԲԱՆՑ ԶԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԷՅՈՑ ՀԵՑ.

(250 Զրիստոսից առաջ — 226 Զրիստոսից յետոյ)

(Ե ա թ ու Ն ա կ ու թ ի Ն) *

Տօր և որդու երկպառակութիւնը հաշտու-
թեամբ վերջացաւ. Որդէսը Բակուրին իրեն զա-
հակից նշանակեց, այսու ամենայնիւ պարթևները
չօգտուեցան հռովմայեցւոց տէրութեան նեղ վի-
ճակից, թէպէտ և ներքին կռիւների ժամանակ
պարթևները օգնութեան էին հասնում թոյլ կու-
սակցութեանը, որպէս զի նա ոյժ ունենայ կռիւ
երկարացնելու, սակայն այդ օգնութիւնն էլ այն-
քան աննշան էր, որ չէր կարողանում իւր նպատա-
կին հասնել:

Նապետութեան անդամների ներքին կռիւ-
ների ժամանակ էլ պարթևները չկարողացան հան-
գամանքից օգուտ քաղել, միայն 40 թուականին
Որդէսը լսելով իրեն ապաստանած հռովմայեցի
Քուրնտուս Լարիենոս զօրավարին՝ մի մեծ բա-
նակ ուղարկեց նորա և Բակուրի առաջնորդու-
թեամբ դէպի Ասորիք, Պարթևական բանակը նուա-
ճեց ամբողջ Ասորիքը, Բարգաւիրան սատրապը
մուտք գործեց Պաղեստին և մեծ ուրախութեամբ
ընդունուեցաւ հրեաներից, որոնք դժգոհ էին Լե-
րոդդէսի կառավարութիւնից, Բարգաւիրանը Երու-
սաղէմում թագաւորեցրեց Անտիգոնոսին, Բակուրը
իւր մեղմ կառավարութեամբ սիրելի դարձաւ
նուաճած երկրներում: Լարիենոսը յառաջ խա-
ղաց, տիրեց Պիլիկիային և Փոքր Ասիային, բայց
երբ 39 թ. Անտիոխոսի զօրավար Վինտիլիոս
Բասուսը նրա դէմ ելաւ, ստիպուեցաւ յետ նա-
հանջել մինչև Տորոս ուր Բասուսը յաղթեց պար-
թևական բանակին, ցրուեց Լարիենոսի նոր ժողոված
լէգէոնները, Լարիենոսը փախաւ Պիլիկիա և բռա-
նուելով գլխատուեցաւ, Մի երկրորդ ճակատամար-
տում պարթևները կրկին յաղթուեցան և ստի-
պուեցան թողնել Ասորիքը և Պաղեստինը, երրորդ
ճակատամարտը պարթևների և հռովմայեցւոց տեղի
ունեցաւ 38 թ. յունիսի 9-ին և վերջացաւ պար-
թևների կատարեալ պարտութեամբ, Բակուրը ըն-
կաւ այս ճակատամարտի մէջ, Սրանից յետոյ Ասո-
րիքն ու Պաղեստինը կրկին ընկան հռովմայեցւոց
իշխանութեան ներքոյ:

Որդէսը իւր սիրելի որդու մահուամբ սաս-
տիկ ընկճուեցաւ, Բակուրի տեղը նա թագաւոր
կարգեց իւր երկրորդ որդի Քրուսէստին, որ իւր
եղբայրներին սպանել տուաւ և այդ բանի մասին
հօր դժգոհութիւնը լսելով, նրան էլ հրամայեց

* Տե՛ս. „Արարատ“ համար Ժ. եր. 456

խեղդել 37 թ. Որոգէսը պարթեաց թագաւորութեան զօրութիւնը հասցրեց իւր գաղաթնակէտին, նա իւր զրամների վերայ կոչուած է իրեն «Արքայից արքայ Արշակ եւերգէտէս Դիքայոս Եպիփանէս Ֆիլհէլէն»։ Հելլէնաւեր տիտղոսը կրում էր նա իրաւամբ, որովհետեւ խօսում էր յունարէն և հետաքրքրում յունական գրականութեամբ, մինչև անգամ իւր որդու հարսանիքի ժամանակ Արտաշատում ներկայացնում էին Եւրիպղէսի կատակերգութիւններից մէկը, Որոգէսը պարթեական տէրութեան մայրաքաղաքը դէպի արևմուտք փոխադրեց, և սրա ու Բակուրի ժամանակն էր, որ Տիգրանը տէրութեան իսկական մայրաքաղաքը դարձաւ։

Փրատէս Դ-ը իւր թագաւորութիւնը սկսեց կոտորելով իւր եղբայրներին և սպանել տալով նոյն իսկ իւր որդուն, նրա անգթութիւնից երկիւզ կրելով աւագանին, սկսաւ փակել օտար երկիրներ, Անտոնիոսը յարմար ժամանակ համարելով պարթեաներին ընկճելու, պատրաստուեց յարձակումն գործելու նրանց վրայ, Պարթեաց տէրութեան հիւսիսային կողմից սահմանակից մանր տէրութիւնների յարաբերութիւնները հետեւեալ կերպով էին կազմակերպուած։ 67 թ. Ատրպատականի Մարաստանում թագաւորում էր Տիգրանի փեսայ Միհրդատը նրա գերեզնիսնութեան ներքոյ, 65 թ. Միհրդատի յաջորդող Դարեհը հպատակութիւն էր յայտնել Պոմպէոսին, իսկ քիչ յետոյ Հայաստանի հետ միասին Ատրպատականն էլ ընկել էր պարթեանական գերեզնիսնութեան ներքոյ։ Մինչեւ Բակուրի մահը Հայաստանը մնաց պարթեաց գերեզնիսնութեան տակ, իսկ ապա կրկին ծանաչեց հռովմէական գերեզնիսնութիւնը։ Անտոնիոսը համոզուած լինելով, որ Եփրատի տնջմանը դժուար է անցնել, վճռեց Հայաստանի վերայով յարձակումն գործել նախ Ատրպատականի եւ ապա ըսն Պարսկաստանի վերայ։ Մինչ խաղաղութեան քանակցութիւններով զբաղեցնում էր պարթեաց թագաւորին, 36 թ. մտաւ Հայաստան, որտեղից օգնական առաւ 6 հազար հայ հեծելազօր, մտաւ Ատրպատական, պաշարեց Փրատսպա մայրաքաղաքը, ուր ապաստանել էին Արիոքարգանէսի որդի Արտաազդ թագաւորի կանայքը եւ որդիքը։ Մարաց Արտաազդ թագաւորը գնացել էր Փրատէսին օգնութեան։ Պարթեաց թագաւորը հազիւ 40 հազար զօրք ունէր դէմ դնելու հռովմացեցիներին։ Փրատէսն ու Արտաազդը յարձա-

կուեցան Անտոնիոսի վերջապահ գնդի վերայ եւ Հարդեցին 7,500 մարդ։ Հայոց թագաւոր Արտաազդը այնպիսի սարսափ զգաց այս հռովմէական պարտութիւնից յետոյ, որ իւր 13 հազար մարդուց քաղկացած քանակով յետ փախաւ դէպի Հայաստան, առանց անգամ փորձ փորձելու Անտոնիոսի քանակին միանալու։ Պարթեաց բանակի շարունակ յարձակումներից ստիպուած, Անտոնիոսը բանակցութիւն սկսեց Փրատէսի հետ, որ թոյլ տայ իրեն զօրքով միասին յետս նահանջելու, թէպէտ և Փրատէսը համաձայնուեց, բայց երբ Անտոնիոսը պաշարումը վերցրեց և սկսեց յետս նահանջել, Փրատէսը հալածեց նրան մինչև Հայաստանի սահմանը՝ մեծ կորուստներ պատճառելով, Անտոնիոսի բանակը կիսով չափ սպառուած, հիւանդութիւնից, սովից և ցրտից նեղուած, մտաւ Հայաստան եւ անշուշտ ըտրորովին կշնջուէր, եթէ Արտաազդ թագաւորը իրաւունք տուած չլինէր Հայաստանում ձմերելու։ Հռովմացեցոց այս պարտութեան զխաւոր պատճառը իրենց աշխարհագրական տգիտութիւնն էր և Անտոնիոսի շուտափոյթ պատերազմական ձեռնարկութիւնները, սակայն նրանք միշտ սովոր են եղել մեղքը ուրիշի վրայ ծգելու, այս անգամ էլ իրենց պարտութեան պատճառ համարեցին Հայոց Արտաազդ թագաւորին։

Հռովմէական բանակի աւարը բաժանելու միջոցին, Մարաց Արտաազդ թագաւորի բաժինը քիչ ընկաւ, ուստի և նա դժգոհ Փրատէսից, բանակցութեան մէջ մտաւ 35 թ. Անտոնիոսի հետ, երբ Անտոնիոսը խորամանկութեամբ Հայոց թագաւոր Արտաազդին, որ իբր թէ իրեն դաւաճանել էր, գերի ըննեց եւ Հայաստանը նուաճեց 33 թ., Արաքսի ափին տեսակցութիւն ունեցաւ Մարաց Արտաազդի հետ, և դաշն կոչեց, Հայաստանի արեւելեան մի մասը նրան տուաւ, հռովմէական օգնական զնդեր ուղարկեց նրան պարթեաց ընդդէմ, որի փոխարէն ինքն էլ Մարաց զնդեր ստացաւ Ոկտաւիանոսի դէմ, Պատերազմի միջոցին հայոց թագաւոր Արտաազդի որդի Արտաքսեսա կոմ Արտաշէս Բ-ը ազատուելով Անտոնիոսի ձեռքից, փախել էր պարթեաց թագաւորի մօտ, որ պարթեական գօրքով յետ էր քերել նորան Հայաստան թագաւորեցնելու։ Մարաց թագաւորը օգնութեամբ հռովմէական զնդերի յետ վանեց պարթեաներին։ Սակայն երբ Անտոնիոսը Ալեքիոմի մակառամարտի ժամանակ յետ կանչեց իւր

գնդերը առանց Մարաց զօրքերը յետ ուղարկելու: Արտասազը անօգնական մնաց: յաղթունց պարթեաններից եւ գերի ընկաւ ինչոքս: Մարաստանն ու Հայաստանը կըրկին ընկան պարթեանց գերիշխանութեան ներքոյ: Հռովմէական պահակ զօրքը Հայաստանում չարդուեցաւ եւ Արտաշէս Բ-ը բարձրացաւ իւր հայրենի գահը 32 թ. Բրիտանոսից առաջ: Մի տարի յետոյ, պարթեանց տէրութեան ներքին խռովութիւնների միջոցին, Մարաց Արտասազը թագաւորը փախաւ եւ ապաւինեց հռովմայեցիներին: Իսկ Հայոց Արտաշէս թագաւորը՝ յոյս չունենալով պարթեանց պաշտպանութեան վերայ, թարեկամութեան դաշն հաստատեց հռովմայեցիների հետ:

Քրատեսի անդժութիւնների պատճառով ներքին խռովութիւններ բարձրացան Պարսկաստանում 33 թականից մինչև 27 թ. Քրատեսի հակառակ թագաւորեց Տիրիդատէս Բ-ը, որ նախ պարտութիւն կրելով ապաւինեց հռովմայեցիներին: այնտեղից կրկին յարձակուեց պարթեանց տէրութեան վերայ եւ Քրատեսին հալածելով թագաւորեց նրա փոխանակ: Քրատեսը ապաւինեց Սելեւսից: Եւ նրանցից օգնութիւն դանելով 26 թ. յուլիսին կրկին նստաւ իւր գահը:

(Շարունակելի)

Ն. Զարաման.



ՄԻ ԱԿՆԱՐԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱՆՈՒԹԵԱՆԻՑ
ԱԿՏԸՑ՝

ԸՍՏ

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԵԱՆՑ.



Հայաստան աշխարհի հնազոյն պատմութեան մասին հաւաստի տեղեկութիւն են հաղորդում մեզ նախ ասորեստանցիք եւ ապա բուն երկրի սեպագիրները, որոնց վերձանութեան համար տակաւին միայն փորձեր են լինում: Ասորեստանցիք այս երկիրն անուանում են Ուրարտու, որին համապատասխանում է Դ. Թագ. ԺԹ. 37. յիշուած «Երկիրն Արարատայ» եւ Ծայի 37, 38. Երեմ. 51, 27. «Արարատեան թագաւորութիւն» խօսքը: Իսկ բնիկ ժողովուրդը իւր զխաւոր յալդիս աստուծոյ անունով յալդիսի է կոչուում (յալդիք. Եփեսերը յիշում են Պոնտոսում

և Հայաստանում ապրող մի ժողովուրդ խալտիք անունով, որ շփոթելով խառնում են քաղղէացի անուան հետ): Հայաստանի այս հնազոյն բնակիչները յետագայ բնակիչներից բոլորովին զանազանուում են իւրեանց լեզուով: Այդ լեզուն նման է սուսանեան լեզուին եւ Սուսանայի բնիկ լեզուի մի բարբառն է, որ ըստ իւր կազմութեան ցեղակից է երեւում կամ նմանութիւն ունի ուրալ—ալտայեան լեզուներին: Ուրարտուցիք կամ յալդիքը սկզբում անշուշտ ապրում էին Վանայ ծովից դէպի արեւելք—Արարատ (Այրարատ) կենտրոնական նահանգը իւր անունով պարզ ցոյց է տալիս նոցա բնակութեան հետքը—յիտոյ յառաջացան դէպի հարաւ եւ արեւմուտք: Միշտ ընդունակ եռանդոտ եւ զործունեայ աշխարհակալ ցեղ այտեղ մի մեծ պետութիւն է հիմնել եւ ոչ անյաջող կերպով կռիւներ է մղել իւր ախոյեան ասորեստանցւոց հետ: Այս պետութեան մայրաքաղաքն էր այգեշատ Վան—Տոպը իւր անառիկ միջնաբերդով: Այդտեղի աղբային յալդիս աստուծոյ տաճարը աստուածպետական կազմակերպութիւն ունեցող տէրութեան կենտրոնն էր: Մէնուաս թագաւորը իւր անունով կոչուած զարմանահարաջ ջրանցքով (այժմ կոչուում է Շամիրամի առու) իւր քաղաքին ջուր էր մատակարարում: Պետութիւնն իւր փառաւորութեան հեռակէտին հասաւ սորա որդի Արգիստիս Ա-ի օրով, որ ստիպուեցաւ վեց անգամ պատերազմի դաշտը դուրս գալ Սաղմանասար Գ-ի (783—773) դէմ որի թոյլ յաջորդների ժամանակ Ուրարտուն իւր դաշնակից եւ աւատական իշխանութեանց հետ իրօք գերիշխան էր առաջաւոր Ասիայում: Սակայն Տիգրատպիլեզարի զահ բարձրանալուց ի վեր ասորեստանցիք զօրանալով խախտեցին այս առժամանակեայ հզօր պետութեան դիրքը: Մինչև անգամ 735 թ. ին Տոպ մայրաքաղաքն աւերուեցաւ: Բայց եւ այնպէս թուլացած Ուրարտուի պետութիւնը շարունակեց իւր գոյութիւնը ասորեստանցւոց զօրերիմ թշնամի ֆալով: Այս պատճառաւ 681-ին Սենեքերիմի հայրապան որդիքն այնտեղ փախան: Ապա առ սակաւ սակաւ այս երկու մեծ պետութեանց յարաբերութիւններն աւելի բարե-